

УДК 811'373.7

АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Крочук Ю.В.

Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Розглянуто особливості національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць мовної картини світу через призму антропоцентричних студій. Запропоновано теоретичний огляд понять «фразеологічна одиниця», «мовна картина світу» та «фразеологічна картина світу». Досліджено та узагальнено основні підходи до вивчення національно-культурних маркерів семантики фразеологічних одиниць. Встановлено, що кожен фразеологізм вносить свій вклад в загальну мозаїчну картину світу. Підсумовано, що вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід концентрувати на взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос».

Ключові слова: антропоцентризм, фразеологічна одиниця, мовна картина світу, фразеологічна картина світу, етнолінгвістика, мовна спільнота.

Постановка наукової проблеми. У сучасній науковій парадигмі прослідковується стійка тенденція застосування антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, центром яких виступає людина. В основі модернових лінгвістичних досліджень лежить широке залучення факторів позамовного життя, що тісно взаємопов'язані із культурними здобутками мовної спільноти. За посередництва мови відбувається вираження етнокультурних стереотипів, що зумовлені національною специфікою сприйняття світу. Для антропоцентричної лінгвістики головною передумовою виступає те, що мова за своєю сутністю наскрізь психологічна, прив'язана до людини та є засобом для вираження її особистих якостей.

Національно-культурні особливості мовної системи особливо виразно виявляються у її фразеологічному корпусі. На даний час фразеологія стає дедалі більш актуальним об'єктом досліджень, що зумовлено підвищенням зацікавленості до вивчення мовної картини світу певного народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентризм як методологічний принцип сучасної лінгвістики стає особливо важливим, оскільки у ньому прослідковується взаємозв'язок мовних, мисленневих та психологічних структур. Відповідно до цього підходу, кожна мовна одиниця виступає мовленнєвим проявом певного фрагмента простору, який є динамічним, що у свою чергу означає, що мовні одиниці, які його відображають, зазнають перетворень і набувають концептуальних значень, розширюючи при цьому семантичне поле мовного знака. Тобто, слово містить не тільки актуальну інформацію, а й загально гуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну та оцінну, що є значущою для певного соціуму. В результаті цього мовна одиниця функціонує вже не просто як слово-номінація, а як слово-концепт із узагальненим культурним сенсом. Коли за словом стоїть не лише реалія, а її образ або символ, що знаходиться в етнокультурному просторі, тоді така мовна одиниця розглядається як етнокультурний концепт [4, с. 10-15].

Загальновідомо, що мова є важливим складником етнокультури. Звичай та традиції мають вагомий вплив на комунікативну систему етносу, а визначені цінності та вірування створюють

відповідну етномовну реальність. Мова, за Е. Сепіром, «є вказівкою на розуміння культури», а «лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу» [8, с. 243]. Таким чином, за посередництва мови відбувається вираження етнокультурних стереотипів, що зумовлені національною специфікою світосприйняття.

Мовні явища стають безпосереднім об'єктом етнолінгвістичних студій, які передбачають вивчення наслідків впливу на мовну систему побуту, звичаїв, традицій, обрядів, вірувань, загальної культури та особливостей менталітету етносу. Сама лінгвістика як наука уже передбачає співвідношення національної мови і культури у процесі свого функціонування та еволюції. Це зокрема стосується процесів номінацій, окремих шарів лексики, теорій значення, народної фразеології, пареміології [4, с. 15-16].

Проблемам взаємозв'язку фразеологізмів і мовної картини світу були присвячені праці таких вчених, як Н. Д. Арутюнова, В. І. Постовалова, О. Н. Ляшевська, С. А. Бронікова, Л. П. Бердникова, С. О. Швачко, О. П. Левченко, Н. В. Лугова, В. А. Маслова, Ю. А. Фірсова, О.С. Чікіна та ін. У них можна прослідкувати стійкий зв'язок між поняттям «мовна картина світу» (МКС) та «національна/етнічна картина світу», в якій реальність постає крізь призму стереотипів, зумовлених національними й культурними традиціями, а також досліджено особливості національно-культурних маркерів семантики фразеологічних одиниць (ФО).

Сучасна лінгвістика загалом і фразеологія зокрема, прагнуть створити максимально достовірну картину функціонування мовної системи як соціально-психічного явища певної етнокультурної спільноти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. ФО слугують засобами вербалізації етнопсихологічних особливостей соціуму, його менталітету та ціннісної системи, а також передають культурний код нації. Прагнення вчених описати та проаналізувати національні орієнтири, зафіксовані засобами мови, є доволі закономірними, адже це у свою чергу дозволяє відобразити специфіку когнітивної діяльності її носія та дослідити ціннісні концепти народу. Відмінність у етнокультурних фонах фразеологіч-

них систем створюють суттєві проблеми у сприйнятті та розумінні ФО. Саме для з'ясування цих відмінностей і лінгвокраїнознавчих особливостей необхідно перш за все збагнути елементи культури мовної спільноти.

Розуміння мови не як самодостатньої структури, а як складника людської свідомості потребує розширення меж мовознавчих пошуків у взаємодії з суміжними науковими галузями – філософією, психологією, етнологією, культурологією. Саме це викликало потребу комплексного аналізу існуючих принципів та підходів до вивчення національно-культурної специфіки фразеологічного корпусу мови на його проекцію у мовній картині світу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць у призмі антропоцентричних лінгвістичних студій. Пропонована розвідка є продовженням наявних підходів до вивчення одиниць такого типу з урахуванням їхніх структурно-семантичних особливостей для подальшого розвитку етнолінгвістичних студій.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічний корпус мови антропоцентричний за своєю природою. Процес його формування як один із способів вторинної номінації спрямований на вираження оцінного та емоційного ставлення з метою вплинути на адресата, спровокувати у нього аналогічні оцінки та переживання.

Фразеологія – це та сфера мовної діяльності де, з одного боку, в мовних фактах яскраво відбиваються етнопсихологічні особливості соціуму, а з другого, чітко – простежується вплив мови на формування його менталітету. Проблему етнолінгвістичного вивчення фразеологічного матеріалу будь-якої мови слід аналізувати в руслі взаємозв'язку понять «мова – культура – етнос» [4, с. 33].

З одного боку, ФО – це мовна одиниця, яка виступає лексико-граматичною і семантичною єдністю двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що, маючи цілісне значення (образне чи безобразне), відтворюється у мові за традицією, автоматично. З іншого боку, ФО – це специфічний знак, семантика якого містить емоційно-ціннісне ставлення суб'єкта комунікативно-прагматичної діяльності до об'єкту дійсності. Зв'язок між знаком та людиною, що його використовує, становить собою складний комплекс відносин, де домінуючу позицію займає людина як активний творець та користувач мовних знаків.

В цілому ФО об'єднує граматична, семантична та функціональна цілісність, іншими словами, функціональна стійкість, або сталість. В одних із них виразно постають художні (образні) узагальнення, в інших узагальнення набувають суто раціонального, прагматичного характеру, що виявляється в логічних, інтелектуальних умовисновках або в строгій констатації того чи іншого факту. Якщо художні узагальнення в образних фразеологізмах допускають варіантність їхніх тлумачень, контекстні модифікації, трансформації та метаморфози, то фразеологізовані узагальнення раціонального (безобразного) характеру відзначаються, як правило, контекстуальною точністю та однозначністю [4, с. 34].

За своєю природою ФО притаманний подвійний антропоцентризм: у процесах фразеологічної номінації та у використанні фразеологічних засобів мови в комунікації [3, с. 17–18].

Фразеологізми охоплюють собою різноманітні фрагменти мовної картини світу (МКС). Поняття картини світу (КС) базується на уявленнях людини про навколишній світ. Якщо сам світ – це людина і середовище у їхній взаємодії, то КС – це результат переробки інформації про середовище і людину. Таким чином, когнітивна лінгвістика зробила висновки про те, що наша концептуальна система (у вигляді мовної картини) залежить від фізичного і культурного досвіду.

Номенклатура фрагментів дійсності, які номінуються ФО доволі широка, адже вона передає із покоління в покоління знання про усталену в суспільстві систему традицій, звичаїв, законів та повсякденних уявлень про світ. Увесь фразеологічний склад мови зосереджений навколо різноманітних характеристик людини, особистих якостей, зовнішності, психічних та емоційних станів, вчинків. Таким чином суб'єктивність стає важливою рисою картини світу. У формуванні МКС участь беруть реальний, мисленнєвий та мовний світи, сполучною ланкою між якими слугує категорія мовної особистості. МКС формує ієрархію цінностей мовної особистості, які визначають поведінку людини у суспільстві.

МКС виступає мозаїкоподібною структурою взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відображає відносно об'єктивний стан речей докільля і внутрішнього світу людини. Вона стає відображенням загальної картини (моделі) світу як такої [4, с. 15].

МКС не належить до ряду спеціальних КС (хімічної, фізичної та інших), вона їм передує і формує їх, оскільки людина здатна розуміти світ і саму себе лише за посередництва мови, у якій закріплюється загально-історичний досвід. В силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає визначена МКС, через призму якої людина бачить світ. Зокрема, Ю. Д. Апресян підкреслював донауковий характер МКС, називаючи її наївною картиною. Вона доповнює об'єктивні знання про реальність, часто викривляючи їх.

Фразеологія кожної мови вносить суттєвий вклад у формування образної картини світу. У сучасних мовознавчих дослідженнях існує поняття «фразеологічної картини світу» (ФКС) (за О. П. Левченко) [5], яка є частиною мовної картини світу, в якій кожна ФО є елементом системи і виконує визначені функції, описуючі реалії навколишньої дійсності.

Вивчення ФКС з урахуванням людського фактора стає пріоритетним напрямом антропологічної лінгвістики, що об'єднує дані соціолінгвістики, психолінгвістики, етнолінгвістики і претендує стати єдиною теорією мови і людини [6, с. 69].

ФКС постає як сукупність знань про світ на рівні повсякденної свідомості та має наступні характеристики: 1) універсальність (базується на тому факті, що не існує мови, яка у своєму складі не мала б фразеологізмів); 2) антропоцентризм (центром мовної картини світу виступає людина, тому у ФКС вона є головним мірилом

цінностей реалій навколишнього середовища); 3) експресивність (емоційне забарвлення, що пов'язане із основним компонентом ФО – конотацією [9, с. 70].

Фразеологічний корпус мови виступає носієм і джерелом національно-культурної інформації. Саме тут національна самобутність мови отримує яскравий і безпосередній прояв. У формуванні ФО важливу роль відіграють екстралінгвістичні фактори (національно-специфічні ситуації, побут, вірування, тощо). А. Ф. Артемова називає фразеологізми лінгвокультурологічними одиницями, тобто «такими, у яких відображене світобачення певної лінгвокультурної спільноти» [1, с. 79].

ФО, відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні установки і стереотипи, еталони й архетипи. Фразеологізми, за Ф. І. Буслаєвим, – це своєрідні мікроніми, що містять у собі «і моральний закон, і здоровий глузд, який заповідали предки» [2]. У більшості ФО можна знайти сліди національної культури. Культурна інформація зберігається у їхній внутрішній формі, що є образним уявленням про світ та надає йому культурно-національного колориту.

Фразеологізми слугують специфічним засобом комунікації, які мають визначену комунікативну та прагматичну значимість. Завдяки цьому їм притаманна властивість відображати ціннісне відношення мовця до оточуючого світу, його емоційний стан та створювати необхідний для реалізації комунікативного задуму прагматичний ефект [3, с. 6-7].

Національно-культурна специфіка ФО знаходиться як у плані вираження, так і у плані змісту. В плані вираження це виявляється у наявності в їхньому складі особливих культурних прикмет – маркерів (безеквівалентної предметної лексики, етнонімів, топонімів, архаїзмів, тощо), що потребують етимологічного чи історико-культурного пояснення. В плані змісту – в денотативному співвіднесенні образу порівняння і супутніх йому конотацій, які і виражають національний колорит порівняння.

Ю. Солодуб звертає увагу на те, що основу семантики ФО становить фразеологічний образ, який найчастіше зберігає національну специфіку, оскільки спирається на реалії, знайомі тільки одному народові [7, с. 58].

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі антропоцентричний підхід до вивчення мовних одиниць посилює зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу. Доведено, що не лише людина здатна впливати на мову, але й мова значною мірою формує особистість. У свою чергу, становлення етносу неможливе без участі у ньому мови, бо вона є однією із ключових ознак нації. Таким чином, мова виступає, образно кажучи, національним організмом, що розвивається, взаємодіючи із різними сторонами життя етносильноти. А сам мовний феномен як духовне надбання потрібно розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етногеографію, етнопедагогіку. Тільки дослідивши мову етносу в усіх її аспектах, можемо пізнати духовну природу її носія – народу.

У антропоцентричному підході до вивчення мовної системи провідна роль належить людині: вона стає точкою відліку в аналізі явищ навколишньої дійсності, визначаючи його перспективи та кінцеві цілі. Наявність «людського» фактору виступає основною характеристикою мовної картини світу.

У формуванні фразеологізмів, а саме у відборі образів прослідковується їхній зв'язок з культурно-національними стереотипами й еталонами. Ця інформація відроджується у конотаціях, які відображають зв'язок асоціативно-образної основи з культурою. Кожна ФО, якщо вона містить культурну конотацію, вносить свій вклад в загальну мозаїчну картину національної культури.

ФО завжди спрямовані на суб'єкт, оскільки виникають вони не стільки для того, щоб описувати світ, а для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати і виражати до нього суб'єктивне ставлення. Фразеологічний склад мови – це дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну свідомість, тому вона і виступає фрагментом мовної картини світу.

Список літератури:

1. Артемова А. Ф. Культурно-национальная специфика английских фразеологических единиц и ее сохранение при переводе // Университетские чтения. – Пятигорск: ПГЛУ, 2002. – С. 79-80.
2. Буслаев Ф. И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные. – М., 1954.
3. Добрыднева Е. А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии: Автореф. дис. д-ра филол. наук. – Волгоград, 2000. – 38 с.
4. Жайворонок Н. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
5. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 307-315.
6. Никитина Т. Г. К вопросу о классификационной схеме фразеологического словаря // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 68-82.
7. Солодуб Ю. П. Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования // Филологические науки. – 1990. – № 6. – С. 55-65.
8. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Общ. ред. и вст. ст. А. Е. Кибрика. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
9. Хайруллина Р. Х. Картина мира во фразеологии: Дис. д-ра филол. наук. – М., 1997. – 536 с.

Крочук Ю.В.

Колледж технологій, бізнеса і права

Всхідноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Аннотация

Рассмотрено особенности национально-культурной специфики фразеологических единиц языковой картины мира сквозь призму антропоцентрических студий. Предложен теоретический обзор понятий «фразеологическая единица», «языковая картина мира» и «фразеологическая картина мира». Исследовано и обобщено основные подходы к изучению национально-культурных маркеров семантики фразеологических единиц. Установлено, что каждый фразеологизм вносит свой вклад в общую мозаичную картину мира. Подытожено, что изучение фразеологического материала любого языка нужно концентрировать на взаимосвязи понятий «язык – культура – этнос».

Ключевые слова: антропоцентризм, фразеологическая единица, языковая картина мира, фразеологическая картина мира, этнолингвистика, языковое сообщество.

Krochuk J.V.

Technology, Business and Law College

of Lesya Ukrainka Eastern European National University

ANTHROPOCENTRIC BASIS FOR INVESTIGATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LINGUISTIC WORLDVIEW

Summary

The article deals with national and cultural specificity of phraseological units in linguistic worldview in the light of anthropocentric studies. It gives the review of theoretical statements on the notions of «phraseological unit», «linguistic worldview» and «phraseological worldview». The author has investigated and summed up the main approaches towards the studying of national and cultural markers in the semantics of phraseological units. The investigation led to the conclusion that every phraseological unit makes a contribution to general mosaic worldview. It has been also summed up that investigation of phraseological material of any language should be concentrated on the correlation of notions «language – culture – ethnos».

Keywords: anthropocentrism, phraseological unit, linguistic worldview, phraseological worldview, ethnolinguistics, language community.